ASPECTE DIALECTALE ÎN INTERPRETAREA HĂRȚII 'FAMILIE', PE BAZA *ATLASULUI LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI. SINTEZĂ*

IONUȚ GEANĂ

1. INTRODUCERE

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză este o lucrare de plan la Departamentul de dialectologie şi onomastică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române, sub coordonarea prof. dr. Nicolae Saramandu. Proiectul a fost prezentat prima oară la Craiova, în 1988, la al V-lea Simpozion național de dialectologie şi reprezintă rezultatul sistematizării materialului dialectal din cele opt atlase lingvistice româneşti: şapte din România şi unul din Basarabia. ALRR. *Sinteză* are o rețea de 1203 localități (de trei ori mai deasă decât ALR).

În cadru romanic, ALRR. *Sinteză* este primul şi singurul atlas (până la acest moment) care valorifică la nivel național materialul dialectal din atlasele pe regiuni. Sinteza a apărut (şi) din dorința autorilor atlaselor pe regiuni de a avea o lucrare unitară, făcând totodată mai uşoară compararea datelor cu materialul dialectal din atlasele anterioare: Atlasul lui Gustav Weigand *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD) şi *Atlasul lingvistic român* (ALR) elaborat la Cluj-Napoca, sub conducerea lui Sextil Puşcariu.

Hărțile-sinteză se realizează în ordinea întrebărilor din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român* (NALR). Autorii atlaselor pe regiuni nu au trecut, din varii motive, toate răspunsurile la unele întrebări, fapt ce a determinat apelarea la un material inedit, obținut prin amabilitatea acestor autori. Răspunsurile acoperă toată rețeaua de anchetă de pe teritoriul României. Cât priveşte spațiul basarabean, întrucât chestionarul folosit pentru acest teritoriu se suprapune numai parțial peste cel folosit în România, unele hărți-sinteză nu acoperă şi rețeaua *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM).

Ca elemente de noutate, spre deosebire de atlasele pe regiuni, ALRR. *Sinteză* are avantajul informatizării, ceea ce face mai riguroasă transcrierea datelor şi obținerea automată a hărților. Fiecărei forme dialectale îi corespunde un simbol, ce se regăseşte explicat în legenda hărții. Astfel, se pot observa mult mai uşor ariile formate de anumite fenomene dialectale.

FD, XXXIV, Bucureşti, 2015, p. 38–43

BDD-A21075 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 17:56:28 UTC)

Contribuțiile recente arată că se conturează din ce în ce mai bine ideea că variantele dialectale ale dacoromânei actuale se grupează în jurul a două mari tipuri de graiuri: *grupul sud-estic* (mai redus ca întindere și mai unitar: Muntenia, sud-estul Transilvaniei, Dobrogea, Oltenia fără extremitatea nord-vestică) și *grupul nord-vestic* (mai întins și mai puțin unitar – restul teritoriilor). Pentru detalii, vezi Prefața la *ALRR. Sinteză* (volumul I). Până în prezent, s-au publicat două volume: în 2005 și în 2012, ambele la Editura Academiei Române.

2. NOTE LEXICALE ȘI SEMANTICE PRIVIND TERMENUL 'FAMILIE' ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În legătură cu etimologia cuvântului 'familie', se acceptă că, în limba română, substantivul *familie* este neologic. Prima atestare, conform *Dicționarului* Academiei, este plasată la 1814. În urma consultării resurselor lexicografice, am întâlnit următoarele variante etimologice:

- în DA, *familie* își are sensurile după franceză (lat. *familia*);
- în DLRM 1958, se consideră că românescul *familie* provine din limba franceză, sub influența termenului din latina literară *familia*;
- în DEX 2010 (la fel și în DEX 1998): din lat. *familia*, it. *famiglia* (cu unele sensuri după fr. *famille*), etimologie care se regăsește și în MDA (2010);
- Ciorănescu 2002 consideră că *familie* provine din latină, prin intermediul fr. *famille*.

Ce s-a întâmplat însă cu latinescul *familia* în limba română? În dacoromână, s-a păstrat în substantivul *femeie*, care apare cu precădere din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (CADE 1907). În dialectele sud-dunărene, latinescul *familia* se regăsește sub formele *fumeal'e* (în aromână), *fumeal'a* (în meglenoromână, cu sensul de „familie", „copil"). Așadar, în limba română, considerăm că substantivele *femeie* și *familie* sunt dublete etimologice.

Pentru a obține răspunsul 'familie', în anchetele dialectale s-a adresat întrebarea indirectă 479, conform *Chestionarului*: „Cum le ziceți cu un cuvânt la toți cei care de obicei trăiesc împreună într-o casă (părinți și copii la un loc)?"

În majoritatea răspunsurilor apare cuvântul *familie*. Astfel, deși nu a fost moștenit din latină (prima atestare fiind, conform DLR, așa cum am arătat mai înainte, la 1814), cuvântul a reușit să pătrundă în toate ariile dialectale ale României; harta fiind aproape unitară, am optat pentru realizarea unei hărți fonetice.

În afară de răspunsul *familie* (cu realizări fonetice ce vor fi detaliate în secțiunea următoare), am înregistrat și alți termeni (ca primul sau al doilea răspuns); am optat, în prezentarea de față, la scrierea termenilor cu forma normată, urmând ca în *Atlas* să apară cu semnele diacritice înregistrate. Alți termeni la primul răspuns sunt:

- *casă* 942, 971
- *casnici* (pl.) 19

BDD-A21075 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 17:56:28 UTC)

- *căseni* (pl.) 326, 352
- *ciled* 78, 86, 84, 96, 102, 120, 121
- *gospodărie* 762, 936

Celelalte forme obținute ca prim răspuns sunt variante ale celor deja enumerate sau, majoritatea, cu completări pentru *familie* (*familia noastră*, *familia întreagă*, *familie de oameni* etc.).

La al doilea răspuns, în afară de variante pentru *familie*, am înregistrat forme precum:

- *ciled* 103, 118, 240
- *gospodărie* 971
- *şcomp* 73

Putem considera că răspunsurile care conțin cuvântul *casă* şi formele derivate au fost influențate de modul în care a fost formulată întrebarea (anume, prezența cuvântului *casă* în întrebare). Nu excludem însă nici utilizarea metonimică a acestei forme, în care prin *casă* se înțelege totalitatea celor care locuiesc în ea (sens pe care îl regăsim, de altfel, şi în dicționare).

Cu toate că sunt răspunsuri care ar putea fi influențate de întrebare, derivatele *căseni* şi *casnici* au, credem, o încărcătură afectivă deosebită. Cuvântul *ciled* este un termen de origine slavă, preluat în maghiară, cf. Scriban 1939 (de altfel, formele *ciled* au fost înregistrate în puncte din Transilvania). Un alt termen care are la bază un etimon slav este *gospodărie*, format însă pe teren românesc: de la substantivul *gospodar* + *ie*).

3. HARTA ‘FAMILIE’ ÎN ALRR. *SINTEZĂ*

Pe baza analizei răspunsurilor primite la întrebarea din *Chestionarul* NALR, în harta din ALRR. *Sinteză*, aşa cum am menționat deja, întrucât avem un număr foarte mic de alte cuvinte la primul răspuns, am optat pentru realizarea unei hărți fonetice în ceea ce priveşte substantivul *familie*. Întrucât răspunsurile au arătat că există o variație în privința componentei finale a acestui cuvânt, am decis ca pe hartă să se reprezinte segmentul fonetic final *-lie*, după cum urmează:

Segmentul fonetic final în FAMILIE ‘famille’ [479]
Ban. MN; Criş. II, h. 210; Mar. I, h. 172; Trans. II, h. 224; Mold.–Bucov. II, h. MN 48; Munt.–Dobr. II, h. 123 (MN); Olt. II, MN 14, h.; ALM –

Înainte de detalierea segmentului final, segmentul inițial este *fa-*, deci cu vocala plenisonă *a* (ca în limba literară), cu excepția a patru puncte din rețeaua de anchetă; în celelalte patru puncte, prima silabă este *fă-*. Unitățile fonetice supra segmentale (intonația şi accentul) au jucat, considerăm, un rol important în existența unor forme în care accentul proparoxiton impus de forma normată este deplasat în poziție paroxitonă. Nu am înregistrat forme în care accentul să fie oxiton.

BDD-A21075 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 17:56:28 UTC)

Am separat formele după numărul de silabe din acest segment final. Astfel, obținem o primă clasificare în funcție de pronunțarea bisilabică sau monosilabică (*li-e* sau *l‿ie*).

O altă clasificare ține de tipul de *e* pronunțat la finală. Distingem astfel forme cu *e* final și forme cu *ĕ* final (sunet între *e* și *ă*).

În afară de formele cu realizări ale lui *e* la finală, am întâlnit și forme cu finala în *-ă*. Și în aceste cazuri, la fel ca mai sus, am operat o distincție suplimentară între formele bisilabice și cele monosilabice.

Așadar, pe harta în care am prezentat segmentului final în cuvântul *familie*, am încadrat formele de la primul răspuns în 6 grupe, după cum urmează:

a) **[liⁱᵉ]** este forma cel mai des întâlnită, formând arii compacte în Moldova, Dobrogea, precum și arii bine conturate în Muntenia, Oltenia și parțial în Banat;
b) **[lⁱᵉ]** apare sporadic în toate graiurile, formând o arie mai mare în Muntenia; de asemenea, apar arii restrânse în Bucovina, centrul Transilvaniei, Banat și Crișana;
c) **[liⁱ̯ê]** este o pronunțare predominantă în Transilvania, arii mai restrânse regăsindu-se în Oltenia, Banat și Crișana;
d) **[lⁱ̯ê]** formează arie compactă în Banat și nordul Crișanei, o arie mai restrânsă fiind identificată în centrul Transilvaniei;
e) **[liˇă]** nu are foarte multe ocurențe, dar formează o arie restrânsă în nord-estul Transilvaniei; această pronunțare are o atestare și în Bucovina;
f) **[lˇă]** are cele mai puține atestări, în trei puncte din centrul Transilvaniei, formând astfel o arie foarte restrânsă, dar importantă în fenomenul adaptării fonetice a termenului neologic.

4. CONCLUZII

Fiind un împrumut de dată relativ recentă (prima atestare la 1814), considerăm că, mai întâi, s-a impus forma literară, anume cu terminație în hiat *fa-mi-**li-e***. De la această formă cu hiat, s-a produs o adaptare la structura silabică a limbii române cu vocala *e* precedată de semivocala ˇ, astfel s-a ajuns la *fa-mi-**li-i̯e***, cu diverse realizări semiconsonantice ale lui *i̯*.

De la structura bisilabică în *li-e* sau cu diftong *li-i̯e*, s-a ajuns, prin pronunțare în tempo rapid, la forme monosilabice. Astfel, cele șase tipuri de pronunțări ale segmentului fonetic final *lie* în 'familie' nu sunt surprinzătoare decât într-o mică măsură.

Harta discutată în articolul de față demonstrează, pe de o parte, unitatea graiurilor limbii române, și arată, pe de altă parte, adaptarea la structura fonetică a limbii române a unui termen panromanic. Chiar dacă prima atestare a cuvântului

BDD-A21075 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 17:56:28 UTC)

este de la începutul secolului al XIX-lea, *familie* s-a încetățenit în limba română, iar în conştiinţa vorbitorilor termenul este considerat a avea o vechime mai mare.

SURSE

Atlasul lingvistic român pe regiuni, Sinteză. Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. al III-lea, *manuscris*.

Candrea, I.-A., Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1907.

Ciorănescu, A. *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002.

Dicţionarul explicativ al limbii române, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

Dicţionarul limbii române (ediţie anastatică după DA şi DLR), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

Dicţionarul limbii române moderne, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1958.

Meyer-Lubke, W. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1972.

Mic dicţionar academic. A–Me. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

Scriban, August, *Dicţionaru limbiĭ româneştĭ (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*, Iaşi, Editura Presa Bună, 1939.

DIALECTAL NOTES ON THE INTERPRETATION OF THE MAP ‘FAMILIE’ *FAMILY*, BASED ON THE *REGIONAL LINGUISTIC ROMANIAN ATLAS. SYNTHESIS* (ALRR. SINTEZĂ)

ABSTRACT

This article deals with the notion expressed by the word *family* ‘familie’ in Romanian. Even if this is a loan word as late as 1814, according to the Academy’s Dictionary of the Romanian Language, it was the answer received from most respondents, showing thus its unity across Romanian subdialects. Since the answers are uniform, the decision was to develop a phonetic map dealing with the final segment of the word for family, namely *lie* in ‘familie’. The result of this analysis identified six different types of pronunciations for the abovementioned final segment, divided into two large parts: the disyllabic *vs*. the monosyllabic pronunciations. Given all these occurrences, Romanian shows a great deal of homogeneity, especially considering the fact that the word is of recent date (the first occurrence is placed at the beginning of the 19th century).

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
Universitatea din Bucureşti

BDD-A21075 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 17:56:28 UTC)

BDD-A21075 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 17:56:28 UTC)